

Gábrity Molnár Irén:1

A vajdasági magyarok migrációjának hatása a magyarság társadalmi szerkezetére

1. Az összlakosság szociális megosztottsága

Évtizedeken át, a volt Jugoszlávia népeinek egy része (szlovénok, horvátok, vajdasági szerbek, magyarok) a gazdasági rendszerváltás, a piaci értékek és a tőkemozgás hívei voltak. Ugyanakkor az ország keleti és déli részében élő szerbek, macedónok, crnogoraiak, albánok és boszniaiak a központosított államigazgatásban hitt, a külföldi hiteleknek köszönve élt viszonylagosan jó életszínvonalban. Szerbia és Crna Gora területén nehezen indult el a tranzíció. Inkább a kollektív nacionalista ideológia váltotta fel a szocialista elveket, miközben a politikai oligarchia előnyöket élvezve, hatalmas magán vagyonokra és háborús nyereségekhez jutott. A volt Kommunista Párt vezetői átvedlettek a Szerb Szocialista Párt élére, mint a szerb nép egyetlen legitim képviselője. Akkoriban, a „réginek” mondott rendszer, amelyet leggyakrabban zárt társadalomnak nevezünk, a legtöbb európai szocialista államban új célt tűzött ki, ez pedig a nyitott társadalom, a polgári demokrácia közismert változataiban.

Könnyű ugyan jellemezni mintegy iskolapéldaként (Karl Popper1966)² a nyitott és a zárt társadalom paradigmáit, nehezebb viszont egy-egy konkrét esetben és országban azt meghatározni. Jugoszláviában, a hetvenes-nyolcvanas években közelebb voltunk ezekhez az új demokratikus lehetőségekhez, EU csatlakozási lehetőségekhez, mint a Milošević-i diktatúrában, amikor ugyan a politikai pluralizmust propagálták, de zárkózottságunk a nemzetközi tényezők előtt hihetetlen méreteket öltött, és a decentralizációt egy nagyméretű államközpontúság váltotta fel. A középréteg leszegényedése, a hiperinfláció, a háborús szörnyűségek az egyénről elterelték a figyelmet. Az embereknek elkülönült a magán életük és a nyilvánosság előtti szereplésük. A polgárok nem merték kifejteni az autentikus magán véleményüket, mert minduntalan beleütközhetek egy hivatalosan kinyilvánított kollektív (állam-nacionalista) érdekbe. A politikai hatalom monopolista szerkezete elérte, azt, hogy kollektív önsajnálatba hajszolva a népet, a "mindenkori bűnöst" kereste: a nyugati nagyhatalmak, a tőke érdeke, a globalizáló törekvések, a szomszéd nép, az elszakadni vágyó nemzeti kisebbségek stb. A vezető rétegek autoritárius fellépése hihetetlen önbizalmat sugallt, a tehetetlen (buta) nép pedig elhitte, hogy a változásoknak, reformoknak ellent kell állni, hogy a valamikor privatizált vállalatokat újra nacionalizálni (államosítani) kell. Az állam átvette a városi, sőt történelmi közjavak feletti tulajdont is, kizárólagos joggal nevezte ki a vállalatok, iskolák igazgatóit, bírákat stb. A korábbi szabad gazdasági mozgásokat újra

1 A szerző az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdaságtudományi Kar tanára és a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke.

2 Popper, Karl, R. 1966. The open society and its Enemies. London: Routledge and Kegan Paul.

adminisztratív ellenőrzés alá helyezték, rafinált módon elkobozták a polgárok letétbe helyezett bankszámláiról a devizaeszközöket.

Mindezek után a **differenciálódott társadalmi szociális szerkezet** váza így foglalható össze:

- (1) Privilegizált hatalmi körök (egybeforrott politikai-gazdasági oligarchia, politikai funkcionárius és úgazdag vállalkozó)
- (2) Előnyösen lojális és bürokratikus hierarchikus tisztviselői réteg (rendőrök, katonatisztek, bankárok, közigazgatási hivatalnokok, bírók, igazgatók)
- (3) Lecsúszott középréteg (kényszervállalkozók, az állami tudományos-oktatási és az egészségügyi szférában)
- (4) Végrehajtó tisztviselőség és szakképzett munkások (alacsony fizetés, de legalább dolgozhat)
- (5) Kisiparosok, kisvállalkozók, művészek, "feketézők"
- (6) Parasztok, fizikai munkások (időszakos munkával, kényszerszabadságotól)
- (7) Munkanélküliek, nyugdíjasok, menekültek.

A lakosság stratifikációjára jellemző még, hogy a hetvenes évek végéig a szegény rétegek falun éltek. A nyolcvanas évek végéig a szegények városok peremén próbálkoztak, kétlaki életmóddal (földművelés, szezonmunka). A kilencvenes években, a jugoszláv empirikus kutatók szerint, a szegénység (lakosság 70,5%-a)³ az urbális környezetben él, kifejezetten egyenlőtlen helyzetben. A lakosság 94%-a a hiperinfláció után életszínvonalának eséséről számolt be. Olajt, lisztet, cukrot akkoriban kizárólag az állami vállalatokban lehetett beszerezni, szakszervezeti vonalon. Falun azért volt könnyebb megélni, mert legalább az élelem megtermett a ház körül.

Az elmúlt tíz évben, a lakosság értékorientáltságára jellemző volt a kollektív áldozati szerep, nacionalizmus, az autoritárius, önkényes személyek és líderek elfogadása, a tradicionalista és a patriárhális értékek elfogadása. Különösen a szegény és tehetetlen rétegek voltak hajlamosak arra, hogy a bizonytalan vállalkozást igénylő társadalmi változások helyett, a népi és vallási szokásokat, régi történelmi és konzervatív illúziókat választották. A nacionalizmus radikális verziója éppen a körükben volt népszerű. Szerbia szívében egyébként is jelen van a patriárhális családi életmód, szembe minden liberalista és pluralista gondolkodásmóddal, az egyéni érvényesülés szabad kinyilvánításának jogával. Egyébként ez a zártság jellemző a déli szláv és albán családokra is.

Vajdaságban, a multikulturális környezetben élő nemzetek magatartását évszázadokon keresztül meghatározta a türelem, de a bizalmatlanság is a váltakozó államhatalmak iránt. Itt szorgalmas és dolgozó népek élnek, akik tudják, hogy a szomszédok esetleg más nyelven beszélnek, más a vallásuk is, de tőle függünk, ha segítség kell és nem veszeksünk vele. Az autochton lakosság regionális tudata erős. Az őshonos vajdasági polgár nem igen ült fel semmilyen nacionalista eufóriának, de az újabban proklamált demokratikus belgrádi hatalomnak se. Évszázadokon keresztül elővigyázatos.

³ Lásd Pošarac A. kutatási eredményeit: *Socijalne posledice odbijanja tranzicije*, tanulmány az *Ekonomska cena rata* kötetben (szerk: Crnobrnja, M., Papić, Z.), Beograd, Fondacija za mir i rešavanje kriza, 1996, 184-194 oldal.

2. A vajdasági lakosok szerkezeti jellemzői, amelyet a migrációs mozgalmak befolyásoltak

A belső vándormozgalmak (önkéntes áttelepülés) kiváltó okai általában gazdasági vagy urbánus tényezők, vagy családegyesítés (házasság, idősek gondozása) stb. Szerbián belül létezik egy jellegzetes soktömbös terület Vajdaság, ahol legtöbb a szerb és a magyar, de multietnikus szerkezetében megtalálhatók a crnogoraiak, horvátok, románok, szlovákok, muszlinok (muzulmánok) és a ruszinok is. (Koszovóról ma már elmondhatjuk, hogy egynemzetű: összetételének 95%-a albán.) Vajdaságban 1948-ban a lakosság 80,5%-a őshonos volt. Az 1981. évi népszámlálás szerint a lakosság 59%-a volt csak őshonos, az **1991. évi népességi mutatók szerint már csak 55,3%-a őshonos, a többi betelepült.** A betelepülők között volt 300-320 000 szerb.

A **magyarok** belső vándormozgalma nem terjedt ki egész Jugoszláviára (kivételek a nagyvárosok), hanem Vajdaságra korlátozódott, ezért jellemezzük őket **koncentrált etnikai közösségnek** a Balkán-i régióban. A magyarok **51%-a (1991. évi népszámlálás szerint) nem változtatott lakóhelyet, szülőhelyén maradt.** Ők ismertek a Vajdaságon belüli migrációjukról, hiszen legtöbbször saját nyelvterületeiken maradtak (a magyarok koncentrációja Észak-Bácskában és a Tisza-mentén, ma is kb. 220.000 lélekszám). Lakóhelyüket illetően a magyarok nagy része (több mint egynegyede) kisvárosban él, majd a nagy falvakban, és kisebb részük nagyvárosban. A lakóhely-változtatásnak komplex okai vannak, gyakran együtt hatnak családi, gazdasági, egyéb társadalmi tényezők.

Az egyes népek és nemzetek belső vándormozgalmáról az 1981. évi adatokból megtudható, hogy a Crna Gora-iak és a szerbek költöztek legnagyobb számban, valamint a magukat jugoszlávnak vallók, a nemzetiségek közül a cigányok, szlovákok és a bolgárok, majd az albánok és a magyarok.

Belső vándormozgalom - 1981 népszámlálási adatok

Népek és nemzetiségek	Nemzetiségi csoport tagjainak százalékaránya		Az áttelepültek százalékaránya az összes migrálóból
	Területükön koncentrálnak	Nem szülőföldjükön élnek	
Összesen	-	40,9	15,2
Szlovén	97,7	45,9	5,9
Macedón	95,5	42,9	8,6
Muzulmán	81,5	32,3	12,4
Horvát	78,0	39,5	15,2
Szerb	75,9	44,2	15,1
Crna Gora-i (montenegrói)	69,2	50,7	27,2
Jugoszláv	36,3	48,4	27,4
Román	97,9	24,9	6,1
Bolgár	92,4	50,0	9,4
Magyar	91,5	32,3	7,0
Szlovák	91,1	21,9	10,9
Albán	75,3	31,8	8,3
Roma	66,0	26,5	13,3

Forrás: Népszámlálási adatok 1981-ből, Ruža Petrović táblázatában, 227. old.

A magyarok tehát Szerbiában koncentráálódtak, pontosabban 91,5%-uk Vajdaságban. A belső vándormozgalomban csak 32,3% vett részt, s ez az összes költözőknek mindössze 7%-a. A migrációs ráta (100 lakosra jutó ki- és bevándorolt) esetében a helyzet a következő: **1961 és 1981 között a magyarok az imigrációs nemzetek közé tartoztak (Vajdaságba települtek át Szlavóniából és Szlovéniából is), 1981-ben azonban már emigrációs nemzet (-1,01 emigrációs ráta)**, mert több magyar vándorolt ki Vajdaságból, mint települt be Vajdaságba. Az 1961-es adat szerint szlovákokkal és a románokkal együtt a magyarok nagy számban szülőföldjükön maradtak (65,7%-uk), különösen Bácskában. Rájuk nem volt jellemző az, ami a Crna Gora-iakra, macedónokra, bolgárokra és albánokra, hogy belső, köztársaságközi vándorlásban vettek részt; a magyarok a hetvenes években viszonylag nagyobb számban, mint a többi nemzet, inkább **külföldre mentek dolgozni**. A magyarok migrációs mérlege a szerbiai régiókra vonatkozóan azt mutatja, hogy már 1961-ig 8760 magyar települt át Bánátból Bácskába. Ugyanakkor meglepően nagy (3584) azok száma, akik Vajdaságból Šumadijába (közép Szerbiába felkínált állami munkahelyek) költöztek, onnan 2848-an települtek vissza. Vajdaságban az 1971. évi népszámláláskor jegyezték a legnagyobb lakóhely-változtatást: a lakosság 46,6%-a jövevény volt; valószínűleg az addigi betelepítés (kolonizáció Boszniából, Hercegovinából és Crna Gorából) eredményeként.

1991-ben Vajdaságban betelepülteként már 914 929 főt tartottak nyilván. Több mint 20%-uk fiatal volt (20-24 éves), ezért feltételezhetően családalapításról és munkalehetőségről beszélhetünk. A fenti számból 179 589 fő ugyanazon községen belül változtatott lakóhelyet, 439 353 fő más szerbiai községből érkezett, 261 288 lakos pedig Jugoszlávia más vidékeiről. Legtöbben Bosznia-Hercegovinából (1946–70 között közel 90 000), majd Horvátországból települtek át (1948–70 között több mint 40 000). Vajdaságba 16 815 fő jött vissza külföldről (köztük legtöbb a gyermek). A legutóbbi népszámlálásból kitűnik az is, hogy **a magyarok 34,3%-a változtatott lakóhelyet (mintegy 117 834 fő) jobbára a szerbiai községek egyikéből a másikba**. A betelepült magyarok között nagyon kevés (1,1%) a külföldről vagy másik köztársaságból érkezett. Ugyanakkor Vajdaságba viszonylag sok szerb (másik köztársaságból 73,3%) költözött, hiszen a háború kezdete már érződött.

A vajdasági magyarok demográfiai és etnikai-földrajzi helyzetét (migrációját) az utóbbi tíz évben jelentősen befolyásolták a menekülthullámmal érkező betelepülők is. *Szerbiában 1996. május-június hónapban összeírták a menekültek számát: 646 066 fő volt. Az 1999. évi bombázások után Koszovóról tovább érkeztek tömegesen a szerb menekültek, kb. 350 000 (becslés). 2000 tavaszán Szerbiában a menekültek száma (becslés) összesen: 996 066 személy.* Ez nagyvonalakban azt jelenti, hogy az 1991. évi népességszámlálás adataihoz viszonyítva (9 778 991 lakos) Szerbiában a lakosság 10%-a ma menekült jövevény.

Vajdaságban 1991-ben 2 013 889 lakost jegyeztek, 1996-ban a nyilvántartásba vett **menekültek**, betelepültek száma 257 739 – az összes menekült 42%-a, és **Vajdaság lakosságának 13%-a**. A menekültek főleg a háború sújtotta vidékekről érkeztek, több hullámban: 1990-ben a különböző köztársaságokból, 1991-ben Szlovéniából és

4 Forrás: a Szerbiai Menekültügyi Hivatal adatai alapján készült az újvidéki Földrajztudományi Intézet munkatársainak CD adattára

Horvátországból, 1992-ben Horvátországból, 1995-ben pedig Boszniából (Krajina és Szarajevó elvesztése). A legutolsó, 1995. évi menekülthullámmal 133 829 fő települt Vajdaságba, s ez 1996-ig a legnagyobb méretű áttelepülés volt (a menekültek 51,9%-a). Az 1945-1948 között a tervezett betelepítés méretei kisebbek voltak. A bevándorlás csak a hiperinflációs időszakban (1993–1994) szünetelt. A mostani betelepülők főleg rokonoknál húzódtak meg. A menekülő lakosság 94%-a szerb nemzetiségű.

3. A magyar lakosság foglalkozási szerkezetének változásai

A **demográfiai torzulás** megfigyelhető a lakosság vitalitása és termékenysége csökkenésében, továbbá abban, hogy kevesebb a házasságkötés, születés, több a válás és az elhalálozás. Az asszimiláció felgyorsult, különösen Bánságban a szórványmagyarság körében, de már Újvidék körül is. A szülők nagy része nem tartja ésszerűnek, hogy gyermeke magyar osztályba járjon, különösen, ha a távol van a magyar iskola. A magyar lakosság szerkezetében nem csak előregedést, de gazdasági vitalitása szempontjából más jelentős változást is megfigyelhetünk.

A vajdasági és a magyar lakosság foglalkozási szerkezetét harminc éven keresztül követtük (1971, 1981, 1991) és a következő megállapításhoz jutunk:

- (1) Az **aktív lakosok száma** nemzetiségi szempontból Vajdaságban⁵ így alakult: egyértelműen **növekedett a szerbek, crnogoraiak és a jugoszlávok száma, az összes többi nemzetnél, a magyaroknál szintén, csökkenés mutatható fel.**

Részleges kimutatás a Vajdasági statisztikai adatokból:

Népszámlálási év:	Összesen:	Magyarok	Szerbek
1971 - aktív lakos	833242	185265	497143
1981 - aktív lakos	862337	166476	473863
1991 - aktív lakos	871704	145995	505128
1991 - aktív kereső	774452	133558	448186

- (2) Az **aktív magyar lakosság 1991-ben, gazdasági ágazonként** így oszlik meg:

- Iparban dolgoznak 50.604-en, számuk azóta is csökken
- Mezőgazdaságban: 35.676, a számuk kifejezetten csökken
- Alkalmazott szakemberként: 13.928 [tanügyben. 3.708, de számuk csökken]
- Közigazgatásban: 9.964 (számuk csökkenőben)
- Kereskedelemben: 8.253 (számuk növekvőben)
- Szolgáltatásban: 8.213 (számuk csökken)
- Inaktívak (vagy először keresnek munkát): 6.504 (számuk növekvőben)
- Foglalkozás nélküliek: 2.750 (számuk csökken)
- Biztonsági személyzet: 2.372
- Külföldön dolgoznak: 1.742 (számuk növekvőben)
- Vezető személyek: 1.606 (számuk csökken)

- (3) **Foglalkozások, amelyekben jelentősen csökkent a magyarok részvétele:**

- mezőgazdasági munkás: 75939-ről (1971), 35676-ra (1991)
- textildolgozó: 3383-ról 1916-ra

⁵ A 15 évestől idősebb lakosok, akik Vajdaságban tartózkodnak.

- építőmunkások: 8875-ről 5174-ra
- élelem feldolgozók: 3913-ről 3212-ra
- fafaragó: 2883-ről 1932-ra
- kozmetikus, testápoló: 990-ről 481-ra
- művész: 717-ről 485-ra
- kisiparosok: 431-ről 135-ra.

(4) Foglalkozások, amelyekben növekedett a magyarok száma:

- szakemberek összesen: 10682-ről 13928-ra, ebből pedig:
- fémfeldolgozó: 5088-ről 6169-ra
- villanyszerelők: 2370-ről 3574-re
- műszaki és gyártástechnikai szakember: 1451-ről 2568-ra
- orvos és egészségügyes: 1860-ről 3276-ra
- cipész 1613-ről 1907-re
- vegyészeti munkás: 434-ről 786-ra
- műanyag feldolgozó: 301-ről 691-re
- aranyművesek: 161-ről 254-re.

(5) Foglalkozások, amelyekben először növekedés (1971-től, 1981-re), majd csökkenés mutatkozott (1991)

- Közigazgatási dolgozók: 7981-11090-9964
- Vezető személyzet: 1268-1921-1606
- Szolgáltatásban dolgozók: 8899-8925-8213

Következtetések: a magyarok száma igen lecsökkent a falun, a mezőgazdaságban, majd a textil-, építő-, fa- és élelem feldolgozóiparban. Növekedett a magyar szakemberek száma a fémfeldolgozásban, villamos-, vegyi iparban, az egészségügyben és néhány jellegzetes szakmában: cipész, aranyműves.

A magyarok száma, 1971 és 1981 között növekedett a közigazgatásban, néhány vezető poszton, de 1980 után (Tito halála) már jelentősen csökkent a magyar igazgatók, főnökök, hivatalnokok száma az állami szervezetben.

4. A gazdasági emigráció indító okai és méretei

Hivatalos statisztikai adatok az emigránsok számáról, a külföldre távozás nyomán követéséről csak az 1971-es népszámlálás után jelentek meg⁶. Egyes becslések szerint az 1964-es évben, a titói Jugoszlávia területéről, mintegy százezer honpolgárunk ment külföldre.⁷ Az 1971-es összeírásakor (nagy)Jugoszláviában 750 000 emigránst tartottak számon, s ez 1973-ban már elérte a 1,1 milliót⁸. Vajdaságban 1971-ben 45643-an dolgoztak külföldön, ebből 12423-an magyarok. Viszonylagosan sokkal többen voltak külföldön a nemzeti kisebbségek képviselői, mint az államalkotó népek lakossága. Az

⁶ A jugoszláv lakosság statisztikai összeírását majdnem minden tíz évben elvégezték:

1921-ben, 1931-ben, 1948-ban, 1953-ban, 1971-ben, 1981-ben, 1991-ben (ez a legutóbbi már nem teljes). 1971-től kezdve a statisztikai adatok között található a következő kategória: "az ideiglenesen külföldön munkát vállaló jugoszláv polgárok száma".

⁷ Vinski, 1996

⁸ Stanovništvo..., 1984, 141 old.

1973-as ún. „első olajsokk” jelentős változást idéz elő a nyugat-európai országok gazdasági életében. Már a hetvenes évek közepén és végén bekövetkezik a recesszió időszaka, ami munkanélküliséghez vezet azokban a kapitalista országokban, amelyek eddig külföldi munkaerőt alkalmaztak. Ennek következtében az ideiglenesen külföldön dolgozók egy része visszatér hazájába. Az 1981-es népszámlálás adatai szerint Jugoszláviából, 874966-an dolgoztak külföldön.⁹ Ez a számadat a külföldön munkát vállalók családtagjait is magába foglalja.¹⁰ Vajdaságban, 1991-ig a külföldi munkavállalók száma 33 957-re csökkent, a magyaroké pedig 4852-re. **A kilencvenes években a háborús válság hatására, mintegy háromszázezeren (ebből 50 ezer magyar) csatlakozta külföldön élő honfitársaikhoz. A külföldön tartózkodók száma máig is, folyamatosan növekszik és a migráció nagy mértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét.**

A jugoszláv magyar lakosok három évtizede tartó emigrációjának motívumai sokfélék, és az egyes időszakokban részben változtak.

1. Mindenekelőtt meg kell említeni a hatvanas évek Jugoszláviájának – mint a keleti tömbhöz nem tartozó szocialista országnak – földrajzi-**politikai nyitottságát**. Szinte képtelenségként hat, hogy a kilencvenes években éppen az **ország bezártsága**, gettóvá válása okozza a lakosság emigrálását, mert vannak, akik nem szeretnének Európától leszakadni.
2. Fontos tényező volt a külföldre távozók esetében a **szegénység**, tehát a létfenntartási gondok és **a munkanélküliség**, amely a magyar lakosságot erőteljesen sújtotta. Ma, az anyaországban történt sikeres rendszerváltása, ugyanakkor a **reformok elmaradása Jugoszláviában** egyirányúvá teszi e törekvéseket.
3. A magyar szakemberek külföldre távozását – az **agyelszívást** – serkentette a szakemberek tudásának, tehetségének kihasználatlansága, a tudományos kutatás kedvezőtlen helyzete, az elégtelen befektetések újításokba, találmányokba, az anyagi megbecsülés hiánya stb. Ugyanakkor az egyesült Európa új, kreatív törekvéseknek adott mind nagyobb teret, ahol tehetséges szakembereink versenybe állhatnak.
4. A **leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér** lehetetlenné tette a megfelelő hagyományőrző életmód megtartását, megnyirbálta az anyanyelvű oktatást (óvodától az egyetemig).
5. A **politikai emigránsok** a kilencvenes évek elején jelentek meg, általában arra hivatkoznak, hogy nem akarnak eleget tenni a **katonai behívónak**, alapvető polgári jogukat érzik veszélyeztetve kisebbségi nemzethez tartozásuk miatt. A magyarok többsége nem érezte szükségét, hogy részt vegyen a délszláv viszály bármely formájában.
6. Az egész társadalom súlyos változásokon ment keresztül, a **hatalom-és gazdasági rendszerváltás lelassult**, a be nem járózott többpártrendszer politikai versengéshez, leszámolásokhoz vezetett, ahol a másképp gondolkodást nemigen tudják elviselni.
7. Végül nem feledkezhetünk meg a pszichológiai tényezőkről sem, a háborútól, a mozgósításoktól való félelemről, továbbá a gazdasági zárlat okozta nyomasztó

⁹ Jugoszláv Statisztikai Évkönyv 1986: 466. 1981-ben Jugoszlávia lakosainak száma 22 424 711 fő volt.

¹⁰ Még a hivatalos adatok hitelessége is vitatható, ugyanis az 1971-ben külföldön tartózkodók 31 százalékát már nem regisztrálták az 1981-es összeírásakor. Ők nem jöttek haza, nem jelentkeztek be jugoszláv állampolgárként sem. Egy részük elhunyt, mások új állampolgárságot vettek fel, de vannak "eltűntek" is.

helyzetről, amelynek következtében Szerbia gazdasága sokáig nem fog talpra állni. Mindez a **kilátástalanság, a tehetetlenség érzését váltja ki** az emberek többségében.

A Szerbiából távozó magyar emigránsok kezdetben, kevés kivételtől eltekintve, európai országot választottak: Németországba, Ausztriába, Svédországba és Franciaországba vándoroltak ki, s kisebb számban indultak Európán kívüli országba, például Kanadába. Érdemes megemlíteni, hogy *legújabbán, amikor az európai országokat elárasztották a délszláv, albán menekültek és vendégmunkások, emigránsaink nemigen válogatnak, oda mennek, ahol befogadják őket: az anyaországba, Kanadába, Új-Zélandra vagy éppen Ausztráliába.*

4.1. A kivándoroltakkal kapcsolatos jellemző adatok és tulajdonságok

Az emigránsok nembeli megoszlását tekintve, jellemző, hogy először a **férfi** távozik, s később, amikor megteremtődnek a megélhetési feltételek, követi a feleség és a család. A **fiatalok** könnyebben döntöttek távozási szándékukról, hiszen az új környezetben sokszor előnyt jelent a fiatalság, az újdonságok iránti fogékonyság, a kockázatok vállalásának készsége, valamint az, hogy nem terheli őket a gyermekeltartás felelőssége, nincs még erős családkötődöttség. Vajdaságban, sőt egész Jugoszláviában a gazdasági migráció főképp a fiatalokat érintette, ami az alábbi, Szerbiára vonatkozó 1971-es adatból is kitűnik: ideiglenes munkavállaláson külföldön tartózkodók háromnegyede 40 évnél fiatalabb. Különösen sok a 20 és 24 év közötti fiatal (a Szerbiából kivándoroltak közel egynegyede).¹¹ Az európai országoknak az újonnan érkezettek iránti megszorító politikája következtében megnő a bevándorlók átlagéletkora, hiszen tapasztalt és **iskolázott szakemberre** van szükségük.

Ami a külföldre távozók képzettségét illeti, ez tehát többé nem a kínálattól függ, hanem elsősorban a külföldieket tervszerűen befogadó országban mutatkozó keresletől. Az emigrációs hullám kezdetén hazánk szakképzetlen munkaerőt kínált fel, amely Közép-Európában talált elhelyezkedési lehetőséget. Ma elsősorban meghatározott profilú szakemberek iránt mutatkozik kereslet (informatikai szakemberek, mérnökök, újíók, programozók, mikrobiológusok, a tudományok doktorai, egészségügyi szakemberek, művészek stb.), lehetőség szerint kezdőtőkével, illetve eltartási garanciával. A kilencvenes években beindult emigrációs hullám idején, sokan aggódni kezdtek a szakemberek, köztük a magyar elit külföldre távozása miatt. A Nemzetközi Politikai Gazdasági Intézet adatokat tett közzé a fiatal tehetségek kivándorlásáról: Jugoszláviát 1990 és 1993 között 719 magiszteri fokozatú és tudományok doktora rangot viselő tudós hagyta el, ami a vizsgált időszakban a külföldre távozók 67%-a. Egyébként a jugoszláv háború kezdetén mintegy 200 000 fiatal (köztük minden tizedik magyar) szakember hagyta el az országot: a katonai kötelezettség, a háborús veszély és etnikai tisztogatás elől menekültek, vagy pedig egyszerűen azért, mert itthon nem látták biztosítva megélhetésüket. Az oklevelet szerzett fiatalok közül sokan itthon maradtak, de a nemzetközi gazdasági zárlat, a termelés pangása miatt a kereskedelemmel és szolgáltató ágazatban próbálkoznak, sőt a túlélés érdekében illegális munkával, feketézéssel is foglalkoznak.

¹¹ Scara, Ljubica tanulmánya, 1972. 14. oldal

4.2. **Az emigráció hatása és következménye a magyar lakosság szerkezetére**

A magyarok gazdasági emigrációja többrendbeli kárt okozott e közösségnek:

(1) Különösen kedvezőtlen jelenség az, hogy az ideiglenesen **külföldön munkát vállalók szakképzettsége jobb**, mint az itthon foglalkoztatottaké. Napjainkban ez a kép még rosszabb, mert a befogadó országokban nincs többé igény a szakképzetlen munkaerőre. (2) A munkaerő-elvándorlás okozta közvetlen károk egyike az **anyagi veszteség**, amely a társadalmat érte azoknak a szakembereknek a távozásával, akik a képzésére sok pénzt fordított, hiszen a kész **szakemberek tudásukat más országokban kamatoztatják**: ezek az országok beruházás nélkül jutnak képzett szakemberekhez. (3) Ugyanakkor az emberi és anyagi veszteséget elszenvedő országban **lassul a gazdasági fejlődés üteme** és minősége. Így az ország, ahonnan nagy számban emigrálnak, nagyban függ a külföldi tőkebefektetéstől, amelyet az elvesztett szakmunkaerő pótlására fordítanak. (4) A **termelékenység csökkenésével** kisebb lesz a munkaerő-versengés is, mivel az eltávozott jó munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű munkanélküliek foglalják el. (5) A hirtelen **életmód-változtatás** – például a kivándorlás esetében – hatással van az emberek egyéni és családi életére is, nagy erőfeszítések közepette, sokszor csalódottak. Amikor megöregszenek, kifáradnak, viszonylag alacsony nyugdíjjal térnek vissza. (6) Természetesen vannak sikeres, fiatal, vállalkozó szellemű emberek, akik nem kívánnak aktív éveik alatt mindvégig külföldön dolgozni; szeretnének visszatérni, és tőkéjüket ingatlanba vagy új vállalkozásba fektetni. Ez a tőke jól jönne, de a **lassú rendszerváltás** miatt senki sem mer befektetni a háború által veszélyeztetett területeken, hanem külföldön marad mindaddig, amíg itthon nem rendeződik a helyzet. A nem hivatalos adatok szerint állampolgáraink **pénztőkét fektettek be** Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Cipruson és Magyarországon, mert így biztonságban látják felhalmozott tőkéjüket.

*A munkaerő-elvándorlás negatív következménye, hogy a nagyarányú kivándorlás **károsan befolyásolta Vajdaság és a magyar települések természetes demográfiai és gazdasági fejlődését**. Vajdaságból a legintenzívebben a viszonylag fejletlen délbánáti régióból, és a gazdasági és kulturális szempontból is legfejlettebb Észak-Bácskából vándoroltak. Távozásukkal csökkent a termelékenység is, mert kisebb lett a munkaerő-verseny is: a távozott magyar munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű más nemzetiségű, esetleg menekültek, munkanélküliek foglalják el. A szórványmagyarok térségében a munkaerőcsere fokozatosan nemzetiségcserébe megy át.*

Az anyaországba távozó vajdasági magyarokról több demográfus és antropológus írt már Magyarországon. Legtöbb tanulmány a bevándorlók adatainak összehasonlításával foglalkozik, egy rendszerváltás közepette, a Kárpát-medencében.¹² A Jugoszláviából érkezettek statisztikai adataiból kitűnik, hogy 1991-ben főleg a katonaköteles fiatalok mentek át Magyarországra. Már 1989-ben a férfiak 95%-a a 14–19 éves korcsoportba tartozott. Az 1993-ig érkezők között a férfiak aránya magasabb, ezt

¹² Figyelemre méltó Tóth Pál Péter tanulmánykötete: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994), Püski Kiadó, Budapest, 1996.

követően azonban a férfik-nők arány kiegyensúlyozott. A gyermekek száma is megnövekszik, ami a családok áttelepülését jelzi. Számukat illetően (10 404) 1988–1994 között a Jugoszláviából bevándorlók a második helyen álltak Románia mögött (74 298 fő) és a volt szovjet államok térségét megelőzve (8934 fő). Az állampolgárságot igénylők száma kissé másképp alakult: sokkal több Romániából érkezett bevándorló kérte a magyar állampolgárságot (45 021 fő), mint jugoszláv (3845 fő).¹³ Ebből az tűnik ki, hogy a jugoszlávok nemigen akarták végleg elhagyni az országot, inkább csak a háború végét szerették volna kivárni külföldön. Ugyanabban az időszakban a jugoszláv visszahonosítottak száma 1469 fő volt, kevesebb, mint a románok (45 021 fő) és az egykori szovjet államból érkezettek (3845 fő) száma. A legtöbb jugoszláv 1993-ban, a hiperinfláció évében folyamodott magyar állampolgárságért.

Tóth Pál Péter kérdőíves feldolgozásából továbbá kitűnik, hogy a Jugoszláviából érkezettek (3959 megkérdezett) foglalkozási csoportjai közül 1993-94-ben legnépesebb az értelmiségi csoport (810 fő), majd a tanulók következnek (698 fő) és a középiskolát végzett munkások (661 fő). Őket követik a gyermekek (505 fő), a tisztviselők (327 fő), szabad foglalkozásúak (237 fő), a nyugdíjasok (230 fő) és az egyéb kategóriába tartozók (201 fő), stb. A megkérdezett bevándorolt honfitársaink között legszámosabb volt a középfokú végzettségű műszaki értelmiségi (25,1%), őket követték a középiskolai tanárok (15,7 %), majd a felsőfokú végzettségű műszaki értelmiség (14,1%), végül pedig a természettudományi értelmiség, orvosok (13,5 %). Volt köztük 10 egyetemi tanár és több mint száz, felsőfokú végzettségű, társadalomtudományokkal foglalkozó értelmiségi.

Következtetés: a magyar kivándoroltak között sok az **értelmiségi elit** (írók, művészek, szakemberek, sportolók), akiknek gyermekei szintén Magyarországon tanulnak. A **vállalkozók** esetében, nem hivatalos adatok szerint, állampolgáraink nagy mennyiségű pénztőkét fektettek be az anyaországban (becslések szerint Csongrád megye új vállalkozóinak 25%-ban jugoszláv érdekeltségű), Ausztriában, Németországban. Ugyanakkor számottevően növekszik a Magyarországon **munkát vállalók** száma is: fizikai, építő munkások, kereskedők, akik félig legális vagy fekete munkából kénytelenek megélni. Viszonylag magas a Magyarországon **tanulók** (középiskolások és egyetemisták) száma is. 1988–1994 között a tőlünk Magyarországra távozott tanulók és a posztgraduális képzésen résztvevők száma 1087 volt – az összes Magyarországon tanuló külföldiek 10,3%-a. (A Jugoszláviából származottak számának évenkénti növekedése a következő: 1988-ban 50, 1989-ben újabb 77, 1990-ben még 139, 1991-ben 294 tanult Magyarországon, akik Jugoszláviából származtak.¹⁴) Becsléseink szerint a Magyarországon tanuló középiskolások száma ma kb. 800, és az egyetemisták száma is számottevő, kb. 600. Az anyaországban diplomázók kb. 80%-a nem szándékozik hazatérni, ott keres munkát, alapít családot és várakozik. A magyar Oktatási Minisztérium hivatalos adatai alapján az 1999/2000 tanévben Jugoszláviából 395 általános iskolás, 676 középiskolás és 600 egyetemista (ösztöndíjas) tanult Magyarországon. A kormányhoz közeli intézmények szándéka, hogy ezután az itthon, Vajdaságban tanuló magyar fiatalokat, sőt tanárokat szeretnék határozottabban támogatni, ösztöndíjjal, kollégiumi elhelyezéssel stb., hogy ily módon is elejét vegyék az értelmiségfogyásnak.

13 Forrás: Tóth Pál Péter fenti tanulmányában a 41. táblázat, 111.old..

14 Tóth Pál Péter statisztikai felmérése az idézett műben; 181. táblázat, 183. és 194.old.

5. Gazdasági reformprogramok kellene, nem pedig nacionalista eufória

A titói Jugoszlávia igyekezett reformokkal enyhíteni a központosított szocialista gazdaságon. A nyitottság és piacorientáltság szükségességét már a hatvanas évek közepén felismerték. A társadalmi tulajdonban lévő vállalatok erőteljes privatizációs folyamata 1989–1990 között kezdődött, de a privatizáció már 1992-ben leállt. A háborús körülmények (1991) és a hatalmas méretű infláció (1993) gyakorlatilag elértéktelentette a privatizáció eredményeit. Az infláció évtizedek óta fokozatosan nőtt, de sokáig nem érte el azt a szintet, amikor kezelhetlenné vált volna. Ez csak a jugoszláv népek belháborúja idején következett be: az 1993-as év elképesztő méretű infláció jegyében telt el. A kiskereskedelmi árak növekedése több milliárd százalékot tett ki. (Egyes számítások szerint 71 982 777 204%.) Valószínű, hogy ritkaságszámba megy: Jugoszláviában a hatszori leértékelése folyamán 29 nullát töröltek a dinárról. A pénzügyi fegyelmezetlenség letörésére beindították a pénzügyi reformot (Avramović intézkedései, 1994. január 1.), amikor is a dinár nominális értékét kiegyenlítették a német márkáéval. Az volt a cél, hogy már az adott év közepétől a költségvetéseket reális pénzforrásokra alapozzák. Ez nem járt teljes sikerrel. A megszigorító pénzügyi politika azonban teremtett bizonyos fokú pénzügyi fegyelmet, és a mesterségesen fenntartott pénzhiány bizonyos fokig az inflációt is fékezte. Az 1994-es évben a társadalmi termék rohamos csökkenése csendesedett. A társadalmi termék összetétele lényegesen nem változott, mert a nemzetközi gazdasági zárlat (1992) egyformán érintette az egész gazdaságot. Szembetűnően csökkent a kereskedelem szerepe. Ez a tevékenység nagymértékben áttevődött a fekete gazdaságba.

2000. október 5-e után elindított rendszerváltás résztvevőinek komoly feladatai lesznek a munkaerőpiac megreformálásában. Európában a legnagyobb munkanélküliségi ráta Jugoszláviában van már évek óta. Már 1996-ban 26,1%-os volt az említett munkanélküliségi ráta (Macedónia után a második Európában), hogy 1999-ben már 32 %-ról beszélhessünk (a jelenlegi kormánytámogató Tizenhetek csoportja, vagy a G17plussz gazdasági szakemberek értékelése). A Szerb ipari termelés 1999-ben már csak az 1/3-át termelte annak, amit tíz évvel korábban. A bombázások néhány jelentős gazdasági szektort teljesen leállítottak (nehézipar, energia kitermelés). A foglalkoztatottak legtöbben még mindig a primáris és szekundáris szektorban dolgozik, ami egy tradicionális gazdasági struktúráról tanúskodik. A munkaerő-fluktuáció olyannyira legyengült az országban, hogy az egyes régiók között szinte elhanyagolható a munkavállalók költözködése. Ez alól kivételek a menekültek (1996-ban 646.066-an voltak), akik nem jugoszláv állampolgárokként keresik a munkalehetőségeket. A bombázások után Koszovóról még kb. 200.000 főleg szerb nemzetiségű menekült szűkebb Szerbia területére. A regionális gazdasági aránytalanságok, kulturális és etnikai különbségek Szerbia szerte jellemzőek. A piac községek, régiók keretében bezárkózik, sőt egyes gazdasági ágazatok között is gyenge a munkaerőmozgás. Az átlagos havi fizetések Szerbiában (Koszovó nélkül), a fekete devizapiac adatait figyelembe véve, a következő képen alakultak: 1990 decemberében (a balkáni háború kezdete előtt) 752 DEM, 1993 decemberében (hiperinfláció) 21 DEM, majd 1999 decemberében (bombázások után) 87 DEM. Ma még mindig, csak hat évi fizetésből tudna egy munkás

megvásárolni egy Yugo 45 személygépkocsit a kragujeváci autógyárból, feltételezve, hogy másra nem is költene.

2001 nyarán az új szerbiai kormány meghozta legújabb privatizációs törvényét, de továbbra is erős állami befolyással. Így a külföldi tőke nem fog önálló befektetésekbe, hanem a hazaival kooperálna. A nagyméretű munkanélküliség szociális gondjai pedig csak gyűrűznek. A jugoszláv munkaerőpiac problémáinak fokozatos megreformálásáról, a hatalom részleges birtoklása közepette, a reformorientált gazdasági szakemberek (G17 plusz szakemberek csoportja) szerint a következő teendőink vannak¹⁵:

1. A felgyülemlett munkafelesleg felszámolása az állami vállalatokban;
2. A munkanélküliség növekedésének megállítása, miközben a munkavállalás növekedne a szolgáltatásban, a kis- és középvállalkozásokban és a magán (!) szektorban;
3. A munkavállalási szerződéseknek biztosítaniuk kell a flekszibilis (rugalmas) foglalkoztatottságot, mint például a munkavállalást meghatározott időre, rövidített munkaidőre, otthoni munka stb.
4. A munkaerő területi és szektorbeli költözködésének elősegítése, áttekintve a lakás és infrastruktúra előmozdítását is;
5. Kidolgozni, a munkanélküliek szakképesítésének és átképzésének lehetőségeit, a folyamatos oktatási programok segítségével (az iskolareform átfogó intézkedéseket is követel);
6. Az állami monopólium megszüntetése egyes gazdasági ágazatokban (fizetések favorizálása, a rejtett munkanélküliség stb.), miután az állami beavatkozást a piaci kritériumok váltánák fel, a munka kereslet és kínálat alapján,
7. A munka motiválásának növelése, igazságosabb fizetésrendszerben, ahol a tehetséget, az innovációt és a szaktudást fizetnénk;
8. A tőke kivétel és a munkaerő kivándorlás helyét elősegíteni a befektetők munkáját és a külföldi tőke beáramlását, a szakképzett emigráltak hazatérését.

A fenti intézkedéseknek persze előfeltételei is vannak, mint például:

- Határozott reformtörekvések egy megújult a Jugoszláv térségre egységes kormányprogrammal a tranzíciós folyamatokban,
- A gazdasági és politikai rendszerváltást biztosító törvényes keretek (stabil jogrendszer) és az aktív munkaprogramokat ellenőrző szubjektumok együttműködése (minisztériumok, szakszervezetek és a befektetők, munkaadók);
- A monetáris stabilitás biztosítása, miután nemzetközi támogatással létrehozzuk a munkaerőpiac rekonstruálásának eszközeit, pénzalapot a munkaerő átképzéséhez, a munkanélküliek átmeneti segélyezéséhez;
- A privatizáció és a jellegzetes régiók, lokális piacok támogatásával fokozatosan decentralizálható lesz a központi állam erős jelenléte a munkaerőpiacon.

Mindenesetre a vajdasági vegyes etnikumú és vallású lakosság differenciált szociális összetettsége bonyolult. A társadalmi-gazdasági reformok bevezetésekor, számolni kell nem csak a jellegzetes történelmi múlttal, a multikulturalizmussal, de a jellegzetes regionális tudattal is, ami a vajdasági polgárban lakozik.

¹⁵ Program radikalnih ekonomskih reformi u SR Jugoslaviji, Grupa 17 plus, Beograd, Kiadó Rádió B92, 1997-ben. 150-152 oldal.

Irodalom:

1. A migráció és az új Európa (Miles, R., Carter, F.W., French, R. A., Salt, J., Fernhout, Budapest, 1993. XXXVI. évf. 1 szám)
2. Cseresnyés Ferenc: Migrációs potenciálok és trendek Európában, Demográfia, az MTA és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének folyóirata, Kisebbségkutatás, Budapest. 3. évf. 1994, 1. szám.
3. Dragan Vlaković Torontóból küldött riportja szerint (Konkurs za budućnost, a Danas napilap, 2000. 06. 3-4, 977-978 számában) a kanadai Imigrációs Iroda közleménye
4. Európai Népesedési Értekezlet (Genf, 1993. március 23–26) dokumentumai a Régio Kisebbségi Szemle, 1996/4. Budapest, 19–46 old.
5. Grečić, Vladimir: Mass migration from eastern Europe: a Challenge to the West? In: The new Geography of European Migrations, London-New York, 1993. 135-151 oldal.
6. Heinz Fasmann, Rainer Münz: Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-Weest-Wanderung Österreichische Osthefte, Jg. 37. Wien, 1995, Heft 3., 748–778 old.
7. International Migration Review folyóirat, 28. szám, 1994.
8. Jugoszlávia Statisztikai Évkönyv 1986.
9. Petrović Ruža: Etnički aspekt migracija u Jugoslaviji, izvorni naučni članak u časopisu Sociologija, Beograd, 1990/3. 225–233 old.
10. Popper, Karl, R. The open society and its Enemies. London: Routledge and Kegan Paul. 1966.
11. Pošarac A. kutatási eredményeit: Socijalne posledice odbijanja tranzicije, az Ekonomska cena rata kötetben (szerk: Crnobrnja, M., Papić, Z.), Beograd, Fondacija za mir i rešavanje kriza, 1996.
12. Program radikalnih ekonomskih reformi u SR Jugoslaviji, Grupa 17 plus, Beograd, Kiadó Rádió B92, 1997-ben. 150-152 oldal.
13. Saša Kicošev–Kocsis Károly: A menekültügy társadalmi-demográfiai aspektusai a Vajdaságban, Régio Kisebbségi Szemle, Budapest, 1998/3.
14. Scara, Ljubica: Ekonomska emigracija stanovništva kao negativan fenomen društvenog i privrednog razvoja Srbije, Sociologija folyóirat (XIV) 1/1972. Beograd,
15. Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981, Statistički institut SR Srbije, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1984.
16. Szerbiai Menekültügyi Hivatal adatai alapján készült az újvidéki Földrajztudományi Intézet munkatársainak CD adattára (Saša Kicošev szerk.)
17. Tanić, Živan: Ekonomske emigracije: klasno odredjenje i svest, Beograd, Sociologija folyóirat, (XIV), 3/1972. 441-461 oldal.
18. Tóth Pál Péter. Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994), Püski Kiadó, Budapest, 1997.